

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКТ З ІСТОРІЇ: ДИДАКТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ

Запровадження особистісно-орієнтованого навчання і розвиток ідей гуманізації та гуманітаризації освіти, співробітництва у навчанні, демократизації навчального процесу, варіативності змісту освіти і свобода вибору форм, методів, прийомів, засобів навчання, оптимізації та інтенсифікації навчального процесу довели необхідність створення засобів навчання нового покоління, в тому числі, навчально-методичних комплектів. Проблема науково-педагогічної спрямованості навчально-методичних комплектів нині зазнає суттєвих змін у відповідності до потреб модернізації освітньої системи України. Мета створення сучасних навчально-методичних комплектів з історії полягає у постійній орієнтації на розвиток особистості учня, створенні умов для суб'єкт-суб'єктного спілкування всіх учасників навчального процесу, в якому діяльнісний компонент домінує над інформаційним, створенні засобів учіння з диференційованою багатоваріантною подачею навчальних завдань, що забезпечують індивідуалізацію навчання історії.

Реалізація основних цілей історичної освіти можлива за умови відповідності засобів навчання системі сучасних дидактичних принципів. Адже під впливом суспільного прогресу, досягнень науки, виявлення нових закономірностей навчання і накопичення передового досвіду вчителів принципи навчання можуть і повинні видозмінюватися та вдосконалюватися. Тому обґрунтування новітніх методичних принципів розробки та функціонування навчально-методичних комплектів стає однією з важливих проблем методичної науки.

Завдання статті полягають у наступному:

- здійснити аналіз поглядів сучасних науковців на проблему визначення методичних принципів створення навчально-методичних комплектів;
- визначити та обґрунтувати систему методичних принципів, на яких має базуватися процес розробки та використання навчально-методичних комплектів в процесі вивчення шкільних курсів історії.

Означена проблема постійно цікавила вчених-методистів. Трактування самого поняття «дидактичний принцип» і розробку системи принципів в рамках теорії та методики навчання здійснив відомий радянський дидакт Ю. Бабанський. У своїх дослідженнях цей вчений також виділяв дидактичні принципи і відповідні вимоги до створення навчально-методичних комплексів [1]. У працях сучасних вчених методистів, присвячених навчально-методичним комплексам, також приділено достатньо уваги проблемі реалізації методичних принципів у процесі їх розробки. Зокрема, на думку української дослідниці М-В. Савчин, принципи створення навчально-методичних комплексів можна розділити на дві групи:

1) загальнодидактичні принципи:

- науковості і достатності;
- гуманізації;
- диференціації змісту освіти;
- індивідуалізації;
- демократизації;

2) принципи педагогічного керівництва:

- принцип орієнтації на суб'єкт-суб'єктні стосунки учасників навчального процесу;
- принцип єдності цільового, мотиваційного, змістового та операційного компонентів;
- принцип варіювання методами, формами, прийомами роботи;
- принцип пріоритетності результатів зворотного зв'язку для діагностики та корекції навчальних досягнень [2].

Російська дослідниця А. Архипова рекомендує при конструюванні складових частин навчально-методичних комплексів дотримуватися принципів відповідності змісту та структури навчально-методичних матеріалів, структурної цілісності, інформативності, функціональності та системності [3]. На думку О. Антоняк, в основу розробки навчально-методичних комплексів з навчальної дисципліни мають бути покладені принципи цілісності, послідовності, повноти висвітлення змісту та методики навчання, професійної спрямованості [4]. Г. Ібрагімова особливий

акцент робить на реалізації в процесі створення та використання навчально-методичних комплексів принципу гуманізації освіти [5]. Л. Шипітко пропонує керуватися у процесі створення навчально-методичного комплексу принципами науковості, динамічності, варіативності, цілісності [6]. Як наголошує Є. Григор'єва, слід продумано підходити до визначення принципів створення навчально-методичних комплексів першим з яких, на її думку, є науковість [7]. О. Крючкова у своєму дослідженні називає ряд ознак, які мають характеризувати нове покоління навчально-методичної літератури з історії. Серед них однією з основних автор визначає проектування і побудову дидактичних засад навчальної літератури з історії на принципах гуманізації та сучасної дидактичної розливної моделі навчання, орієнтованої на діалог з учнем, розкриття його індивідуальних можливостей та сприяння позитивній, продуктивній самостійній діяльності школяра. Крім цього, вона наголошує на необхідності різноманітних дидактичних засобів навчальних посібників, які створюють можливості для реалізації принципу диференційованого підходу до учнів в залежності від їхніх індивідуальних особливостей [8]. В. Соловйова підкреслює, що зміст та структура навчально-методичного комплексу повинна відповідати методичним принципам системності, гуманізації і психолого-педагогічним принципам науковості, наочності, свідомості та активності, доступності, систематичності, поетапності навчання [9]. Л. Солянкін зазначає, що для створення ефективного навчально-методичного комплексу необхідно проаналізувати принципи його структуризації, головним з яких є принцип системності [10]. І. Череповська вважає, що навчальна література нового покоління має відповідати цілям стимулювання та активізації пізнавальної діяльності учнів, а також підтримці комунікативної взаємодії учнів у процесі навчання. Цим цілям відповідають принципи проблемності, дискусійності та креатив-

ності [11]. С. Якимеко наголошує, що одна з ключових функцій навчально-методичних комплектів – трансформаційна – пов'язана з перетворенням, переробкою навчально-теоретичних, світоглядних, ціннісних та інших знань на основі дидактичних принципів, передусім, принципу доступності [12].

На основі аналізу науково-методичних праць сучасних науковців ми прийшли до висновку про те, що в основі створення та використання НМКТ з історії повинна лежати система таких методичних принципів: принцип гуманізації, принципи диференціації та індивідуалізації навчання, принципи системності, науковості, проблемності, наочності. Крім цих загальноновизнаних принципів слід виділити також принципи комплексності та структурної цілісності, дискусійності та креативності.

Реалізація принципу гуманізації процесу навчання історії засобами НМКТ передбачає створення комфортних умов отримання освіти, прояву творчої індивідуальності учнів. Гуманістична спрямованість НМКТ з історії знаходить вираження у змісті текстів підручника, яких автори висвітлюють роль історичних діячів та пересічних людей в історичних подіях, процесах та явищах, включених до методичних посібників та робочих зошитів аналітичних запитань на морально-етичні теми, запропонованих для обговорення учнями так званих вразливих та контраверсійних проблем. Наявність в структурі компонентів навчально-методичних комплектів текстів та завдань, розрахованих не лише на розумовий, а й на духовний розвиток учнів, теж є свідченням реалізації принципу гуманізації.

Принципи диференціації та індивідуалізації навчання дозволяють здійснити конкретизацію об'єктів, предметів та явищ, що вивчаються на уроках історії, враховуючи вікові та індивідуальні особливості школярів при доборі форм, методів і засобів навчання. Все це допомагає створити ефективний навчально-методичний комплект, який матиме

на меті розвиток інтересів, здібностей та нахилів учнів Цій меті мають бути підпорядковані всі структурні компоненти комплекту. Для цього, на нашу думку, у підручнику, методичному посібнику вчителя, робочому зошиті, зошиті тематичного оцінювання повинні бути передбачені завдання різного рівня складності, які учні можуть обирати на власний розсуд, додаткова інформація для тих учнів, які цікавляться історією, диференційовані домашні завдання.

В процесі створення та використання навчально-методичних комплектів з історії дуже важливим є принцип системності, реалізація якого вимагає формування знань, умінь та навичок школярів у певній послідовності, системі, що базується на логічній побудові змісту навчального матеріалу та обґрунтованій черговості етапів освітнього процесу. Завдяки використанню в процесі навчання цілісного навчально-методичного комплекту учень має оволодіти теоретичними знаннями як цілісною чіткою системою, скласти з окремих елементів знання, власного досвіду, традицій та переконань цілісну наукову картину історичного розвитку людства. З точки зору системного принципу навчально-методичний комплект розглядається як система, що складається з компонентів, які мають між собою тісні взаємозв'язки. Принцип системності передбачає врахування таких психолого-педагогічних особливостей: великий обсяг навчального матеріалу важко засвоюється учнями, а от компактне розташування його у певній системі сприяє підвищенню ефективності запам'ятовування.

Тому в процесі розробки навчально-методичних комплектів необхідно продумати можливість чіткого структурування матеріалу, виокремлення головного, для чого у підручнику обов'язковим є поділ параграфів на логічні частини, кожна з яких матиме назву, введення матеріалів для актуалізації опорних знань, узагальнення та систематизації до підручника (у кожному параграфі та на почат-

ку і в кінці розділів), методичного посібника для вчителя та робочого зошита учня. Велику увагу розробникам навчально-методичних комплектів з історії слід приділяти урокам систематизації знань та узагальнювального повторення, які мають логічно завершувати кожну навчальну тему. Доцільно буде надавати вчителям такий матеріал у вигляді різноманітних опорних схем, узагальнювальних тематичних та порівняльних таблиць, дидактичних ігор, уроків, заснованих на використанні інтерактивних технологій тощо.

Принцип науковості спирається на закономірний зв'язок між змістом науки та навчального предмету і вимагає побудови змісту освіти у відповідності до моделі наукового пізнання, зв'язку з об'єктивними науковими фактами, поняттями, законами, теоріями всіх основних розділів відповідної галузі науки. Тому автори навчально-методичних комплектів з історії, особливо основного його компоненту – підручника, мають висвітлювати сучасні досягнення історичної науки, нові наукові концепції, подальші перспективи розвитку цієї наукової галузі. Сучасні наукові знання повинні бути цілісно презентовані школярам. В компонентах навчально-методичних комплектів обов'язково повинні бути передбачені посилення на нові наукові факти, наведені уривки з творів видатних вчених-істориків різних епох. У підручнику та методичному посібнику для вчителя можна передбачити спеціальні рубрики додаткової інформації («Погляд науковця», «Наукові факти свідчать» тощо). Принцип науковості, крім цього, має реалізуватися в процесі конструювання навчально-методичного комплексу, що виявляється у дотриманні розроблених провідними фахівцями сучасних дидактичних, психологічних та методичних вимог. Це передбачає відповідність структури та змісту, функцій та взаємозв'язків структурних компонентів навчально-методичних комплектів задачам сучасної історичної освіти, а також можли-

вість використання розроблених матеріалів всіма вчителями у аналогічних навчальних умовах.

Реалізація засобами навчально-методичних комплектів з історії **принципу проблемності** – найкоротший шлях забезпечення активної участі учнів в процесі навчання. Позитивного діяльнісного ставлення до завдання, яке виконується на уроці, можна досягнути, активно залучаючи учнів до обговорення проблемних питань, які стосуються їхніх особистих цінностей і вимагають залучення особистого соціального та інтелектуального досвіду. Наявність яскравого емоційного забарвлення робить проблемні завдання особливо цінними для активізації процесу навчання історії.

Дотримання **принципу наочності** у створенні навчально-методичних комплектів з історії означає формування на основі різних видів зображувальної та умовно-графічної наочності не лише уявлень, а й наукових понять, не лише знань, а й відповідних вмінь та навичок. Зображувальні та умовно-графічні засоби наочності, які є складовими елементами окремих компонентів навчально-методичного комплексу, відіграють надзвичайно велику роль в інтелектуальній пізнавальній діяльності школярів, виконують частину функцій управління цією діяльністю. І якщо історичні ілюстрації та репродукції художніх полотен в основному розвивають уяву учня та формують у нього певні уявлення, конкретні образи подій, історичних осіб, зразків архітектури, предметів побуту, сцен повсякденного життя тощо, то різноманітні карти, схеми, таблиці, графіки, діаграми, графічні символи є вкрай необхідними на етапі переходу до формування абстрактних понять. Умовно-графічні засоби допомагають учням досягнути сутність, характерні риси, внутрішні та зовнішні причинно-наслідкові взаємозв'язки, динаміку розвитку історичних понять, явищ та процесів, що вивчаються, створюють можливість образного уявлення їх

абстрактних, сутнісних сторін і ознак, формують певну систему знань. Отже, при розробці навчально-методичного комплекту з історії, слід передбачити включення до складу його компонентів різних видів зображувальних та умовно-графічних наочних засобів.

Не менш важливим є **принцип комплексності** та **структурної цілісності навчально-методичних комплектів**. Склад навчально-методичних комплектів, який є цілісною системою друкованих навчальних видань, передбачає використання не лише його окремих компонентів, а передусім, різних їх комбінацій. Це дозволить забезпечити гнучкість та мобільність методики викладання історії, підвищить рівень самостійної діяльності школярів, створить єдність процесуальної та змістової сторін навчального процесу, сприятиме формуванню цілісної картини історичного розвитку, реалізуватиме варіативність висвітлення історичних подій, налагодить взаємозв'язок теоретичної та практичної підготовки учнів. Комплексне використання окремих структурних компонентів навчально-методичних комплектів забезпечить єдність навчання, розвитку і виховання особистості в процесі вивчення історії. Тому авторським колективам, які працюють над розробкою навчально-методичного комплекту з історії, слід наперед скоординувати зусилля, щоб уникнути дублювання матеріалу в окремих частинах комплекту і, навпаки, забезпечити тісний взаємозв'язок змісту навчальної інформації і форм діяльності вчителя та учнів, передбачених у різних компонентах комплекту.

Навчально-методичні комплекти з історії нового покоління мають відповідати цілям стимулювання та активізації пізнавальної діяльності учнів, а також підтримці комунікативної взаємодії учнів у процесі навчання. Цим цілям відповідає ще один дидактичний принцип – **принцип дискусійності**. Дискусійність є однією з необхідних характеристик навчальної літератури з історії. Прийняття

однієї із запропонованих співбесідником версій оцінки історичної події, процесу чи явища, формулювання власного погляду на обговорювану проблему, аргументоване відстоювання своєї позиції, толерантна та виважена оцінка аргументів протилежної сторони – все це є важливими складовими активної комунікативної взаємодії учнів на уроках історії. Спілкування учнів на основі дискусійних матеріалів виступає як інструмент пізнання і важливий засіб розвитку інтелектуальних здібностей особистості. Автори навчально-методичних комплектів мають, по можливості, додавати до їх структурних компонентів емоційно забарвлені, дискусійні навчальні тексти та завдання, які здатні стимулювати комунікативну активність учнів. Такий текст або завдання, включені до підручника, хрестоматії, книги для читання чи методичного посібника для вчителя (в якості додаткової інформації), обов'язково повинні містити предмет дискусії у вигляді сформульованого автором оціночного судження або опису позиції, дій, характеристик героя тексту тощо.

Розвиткові творчого мислення учнів та реалізації принципу креативності сприятиме включення до компонентів навчально-методичних комплектів завдань творчого характеру, використання технологій ситуативного моделювання (імітацій та симуляцій). Ці види діяльності мають бути спрямовані на розвиток інтуїції, уяви, фантазії та творчих здібностей школярів, формування впевненості у власних силах, стимулювання бажання самостійного вибору цілей, задач та способів їх розв'язання.

На основі аналізу сучасних досліджень в галузі дидактики та методики навчання, ми прийшли до таких висновків:

Навчально-методичний комплект – це особливий самостійний вид навчальних видань, який створюється на основі спеціальних педагогічних принципів. Принципи створення та функціонування навчаль-

но-методичних комплектів взаємопов'язані та взаємообумовлені і не можуть існувати відокремлено. Реалізація одного принципу буде тісно пов'язана з реалізацією інших. Всі разом вони відображають основні особливості процесу використання навчально-методичних комплектів і надають вчителєві вказівки щодо організації цього процесу. На нашу думку, створення та використання навчально-методичних комплектів з історії має ґрунтуватися на реалізації таких методичних принципів: гуманізації, диференціації та індивідуалізації навчання, системності, науковості, наочності, комплексності та структурної цілісності, проблемності, дискусійності та креативності.

Питання про визначення та обґрунтування новітніх принципів створення навчально-методичних комплектів все ще залишається відкритим. Навчальна література нового покоління має відповідати цілям стимулювання та активізації пізнавальної діяльності учнів, а також підтримці комунікативної взаємодії учнів у процесі навчання, реалізації чого мають сприяти інноваційні принципи навчання, зокрема проблемності, дискусійності та креативності. Система методичних рекомендацій впровадження цих принципів у процес створення навчально-методичних комплектів повинна стати предметом подальшого теоретичного дослідження.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бабанский Ю.К. Дидактические проблемы совершенствования учебных комплексов / Ю.К. Бабанский // Проблемы школьного учебника. – М.: Просвещение, 1980. – Вып. 8. – С. 17-33.
2. Савчин М.-В. М. Дидактичні засади розробки навчально-методичного комплексу з курсу хімії основної школи: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.02 / Савчин Марія-Віра Михайлівна. – К., 2004. – С. 152.
3. Архипова А.И. Теоретические основы учебно-методического комплекса по физике: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.02 / Архипова Алевтина Ивановна. – Краснодар, 1998. – С. 15-16.
4. Антоняк Е.Н. Совершенствование методики применения учебно-методического комплекса в обучении курсантов военных вузов: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.08 / Антоняк Елена Николаевна. – М., 2005. – С. 53.
5. Ибрагимова Г.Ж. Подготовка и использование учебно-методического комплекса на уроках биологии в общеобразовательной школе: на материале Казахстана : дис. ... кандидата ист. наук: 13.00.02 / Ибрагимова Гульнара Жумашевна. – М., 2006. – С. 78.
6. Шипитко Л.М. Учебно-методический комплекс по математике как средство совершенствования профессиональной подготовки учителя начальных классов в педагогическом колледже : дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.08 / Шипитко Людмила Михайловна – Ярославль, 2005. – С. 36.
7. Григорьева Е.В. Учебно-методический комплекс по природоведению как средство реализации региональной составляющей начального естественнонаучного образования: дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.02 / Григорьева Евгения Витальевна. – Челябинск, 2000. – С. 36.
8. Крючкова Е.А. Становление школьных учебников истории нового поколения в современной России: 90-е гг. XX – начало XXI вв.: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.01 / Крючкова Елена Алексеевна. – М., 2005. – С. 209-210.
9. Соловьева В.Ю. Методика использования локальных учебно-методических комплексов при формировании эколого-краеведческих знаний в школьном географическом образовании: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.02 / Соловьёва Виктория Юрьевна. – СПб., 2006. – С. 103.
10. Солянкина Л.Е. Учебно-методический комплекс как средство профессионального саморазвития студента: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.08 / Солянкина Людмила Егоровна. – Волгоград, 1999. – С. 60.
11. Череповская И.Б. Учебное пособие интерактивного типа для краткосрочных курсов РКИ (Продвинутый этап обучения): дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.02 / Череповская Ирина Борисовна. – М., 2005. – С. 47.
12. Якименко С.К. Управление процессом обновления гуманитарного образования через учебно-методические комплекты в современных условиях: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.01 / Якименко Сергей Карлович. – М., 1998. – С. 63.